

ULMETUM 2004 – DUPĂ 90 DE ANI^x

Zaharia COVACEF

Dacă pentru cetățile Histria și Capidava s-au putut aniversa 90 și, respectiv, 80 ani de cercetări arheologice neîntrerupte, pentru Ulmetum trebuie să evidențiem reluarea de către noi a săpăturilor după 90 de ani de la încheierea lor, subliniind în același timp alegerea de către Pârvan a acestui sit.

Vasile Pârvan a dorit să deschidă un șantier într-o cetate încă necercetată¹, care să servească și drept șantier-școală pentru tinerii arheologi. Pentru aceasta dorea un castru de graniță fie din Oltenia, fie din Dobrogea. În urma perieghazelor făcute două astfel de centre i se păreau potrivite scopului urmărit: castrul de la Celei – Romanați, situat pe malul Dunării și cel aflat în comuna Pantelimonul de Sus (astăzi com. Pantelimon), județul Constanța. Ambele situri ofereau condiții favorabile pentru a deveni șantiere-școală, și – prin știrile antice asupra lor – ridicau probleme interesante cu privire la viața daco-romană. Cetatea de la Celei stătea în legătură cu organizarea rurală desemnată într-o inscripție *territorium Sucidavense*, iar cea de la Pantelimonul de Sus, cu o organizare analoagă, *territorium Capidavense*.

A fost preferată cetatea de la Pantelimonul de Sus deoarece toate instrumentele și materialul rulant necesare cercetării se aflau la Tropaeum Traiani, deci mai ușor (și mai ieftin) de adus aici. Astfel că, după ce în primăvara anului 1911 a ridicat planul de situație al cetății și a făcut intervențiile necesare la autoritățile competente pentru trecerea întregului teritoriu ocupat de ruine și a împrejurimilor lor imediate în proprietatea Muzeului Național de Antichități din București² (astăzi Institutul de Arheologie al Academiei), la sfârșitul lunii august a început săpăturile.

Ideea reluării cercetărilor la Ulmetum îi aparține regretatului director al muzeului constănțean, marele arheolog Adrian Rădulescu care, împreună cu Gheorghe Papuc, au făcut mai multe vizite la fața locului, au reperat - și acesta din urmă a adus la muzeu - mai multe inscripții căzute; au discutat cu autoritățile

^x Comunicare prezentată la Sesiunea „Pomtica” a Muzeului de Istorie Națională și Arheologie Constanța, ediția XXXVIII, octombrie 2004

¹ V. Pârvan, *Ulmetum*, I, p. 497 - 498

² Idem, *Ulmetum*, I, p. 499

locale, dar n-au mai apucat să treacă la fapte.

În cadrul Programului Național de Cercetări Arheologice 3 – „Scythia Minor”, Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța a propus pentru campania 2004 proiectul „Cercetări arheologice la Ulmetum”, estimat să se deruleze pe o perioadă de 10 ani cu un debut de trei luni. În acest sens Direcția Monumente Istorice și Muzeu din cadrul Ministerului Culturii și Cultelor a eliberat, în baza deciziei Comisiei Naționale de Arheologie, Autorizația nr. 64/2004, prin care Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța reprezentat de Papuc Gheorghe în calitate de responsabil științific este autorizat să întreprindă săpături arheologice sistematice în situl arheologic Ulmetum, în perioada 1 iunie – 31 august, cu un colectiv format din Băjenaru Constantin, Chera Constantin, Covacef Zaharia, Lungu Liviu, Opriș Ioan Carol și Talmațchi Gabriel. Datorită unor factori independenți de voința noastră (insuficiența fondurilor – minime din partea Ministerului Culturii și Cultelor, dar binevenite și deloc din partea ordonatorului local de fonduri) Zaharia Covacef și Gabriel Talmațchi au realizat o cercetare – mai bine zis un sondaj – pe o perioadă de patru săptămâni cu forță de muncă redusă și nereceptivă la necesitatea și importanța reluării și realizării săpăturilor arheologice aici.

Cetatea din marginea comunei Pantelimon a fost identificată ca fiind Ulmetum încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea grație unei inscripții (datată în anul 140 p.Ch.) descoperită de Gr. Tocilescu³ în ruinele acesteia și care păstrează numele așezării și al locuitorilor săi: *cives Romani et Bessi consistentes vico Ulmeto*.

Cetatea Ulmetum este situată pe un bot de deal stâncos, înconjurat pe aproape trei părți de o vale cu râpe abrupte, astăzi aproape seacă. Această apărare naturală este caracteristică, în general, cetăților moeso-romane, cărora le influențează și forma⁴. Planul cetății are forma unui triunghi cu una dintre laturi arcuită, fiind apărată de 6 turnuri patrulatere, trei turnuri circulare, de colț, și patru turnuri semicirculare, de poartă, toate așezate în afara zidului. Dintre construcțiile dezvelite în interior se remarcă un edificiu absidal, pentru construcția căruia – ca și pentru zidurile incintei – s-au utilizat vechi monumente romane.

După 90 de ani de la încetarea săpăturilor la Ulmetum zidurile cetății se profilează încă destul de bine. Cetatea însă – așa cum recunoștea însuși descoperitorul ei, Vasile Pârvan – nu și-a dezvăluit încă întreaga istorie. Nici nu avea cum deoarece săpăturile dintre 1911 – 1914 au urmărit, în primul rând, dezvelirea zidurilor și recuperarea documentelor epigrafice sau sculpturale reutilizate ca materiale de construcție. După dezvelirea zidurilor⁵ și cercetarea turnurilor, au fost trasate o serie de secțiuni – de-a lungul și de-a latul cetății –

³ Gr. Tocilescu, *Fouilles et recherches*, p. 111 – 112; V. Pârvan, *Ulmetum*, I, p. 585; Em. Doruțiu Boilă, *ISM*, V, nr. 62 (cu toată bibliografia anterioară)

⁴ Ion Miclea, Radu Florescu, *Strămoșii românilor. Vestigii milenare de cultură și artă. Daco-romanii*, II, București, 1980, p. 176 - 177

⁵ În prima campanie, care a durat o lună, Vasile Pârvan, cu un efectiv de 36 muncitori și materialul rulant necesar îndepărtării pământului, alături de colectivul științific, a reușit să dezvelească în întregime – atât în interior cât și în exterior – laturile de NE, NV și SV.

urmărind, se pare, rețeaua stradală, secțiuni care porneau, în primul rând, de la porțile de SV și de NV, apoi de la porțile secundare (*poternae*) aflate între turnurile de pe incintele de nord-vest, sud și est – secțiuni care se văd și astăzi și în care au apărut fragmente de ziduri „barbare” (cum le-a numit descoperitorul lor) de la diverse construcții cărora nu li s-a putut preciza destinația.

Ulmelum are statut de *vicus* aflat în jurisdicția cetății Capidava. Zidurile pe care le mai vedem astăzi au fost ridicate în timpul lui Iustinian, după cum o afirma și Procopius din Caesarea: „17. Dincolo de ea se află din vechime o cetate numită *Ulmelum*. Din cauză că barbarii sclavini își făcuseră acolo un loc de pândă, unde stătuseră un timp foarte îndelungat, ea fusese lăsată cu totul în părăsire și nu mai rămăsese nimic din ea, decât numele. 18. Pe aceasta a rezidit-o din temelie și a scăpat astfel părțile acelea de năvălirile sclavinilor”⁶.

De ce un *vicus*, care nu se afla pe frontieră a fost fortificat, ne-a spus-o tot Procopius: „33. Vrând să facă din Istru cea mai puternică apărare a noastră și a întregii Europe, împăratul a acoperit țărmul fluviului cu întărituri dese, (...), și a așezat pretutindeni pe țărm străji de oșteni, pentru a opri strășnicia trecerii barbarilor din părțile acelea. 34. Cu toate aceste înfăptuiri, neavând încredere în amăgitoarea nădejde omenească și gândindu-se că, dacă dușmanii vor izbuti să treacă fluviul în vreun fel oarecare, vor cotropi ogoarele lipsite de apărare, vor lua ca sclavi pe toți oamenii de vârstă tânără și vor prăda toate avuțiile, împăratul nu se mulțumi să le dea o siguranță colectivă prin fortificațiile de pe malurile fluviului, ci le mai dădu și una deosebită. 35. El făcu atât de dese întărituri în sate, încât fiecare ogor își are fortificația sa, sau se află în vecinătatea unui loc întărit.”⁷.

Forma și așezarea turnurilor unei cetăți antice oferă – alături de forma și așezarea porților – cele mai sigure elemente pentru datarea întemeierii. În secolele V și VI acest gen de fortificație, cu ziduri groase și multe turnuri, se generalizează în tot imperiul de răsărit; nenumăratele cetăți ridicate de împăratul Iustinian, în special la Dunărea de Jos, au toate – după cum descrie Procopius în *De aedificiis* – o formă asemănătoare cu planul general al cetății *Ulmelum*. Acel turn mare, unic, sau cel mult însoțit de încă două-trei, numit de Procopius *φρούρια*⁸ al cărui rol de apărare corespundea elementului mai vechi de fortificație numit *castrum*, sau *castellum civitatis*, care este întâlnit – într-o formă redusă – la Troesmis (reclădit și el de Iustinian), îl găsim într-o formă și poziție identică celor de la Troesmis și la *Ulmelum*; este vorba despre marele turn patrulater de pe latura de nord-vest.

În proiectul nostru pentru prima campanie – 2004 – preconizam să înlăturăm, la exterior, toate dărâmăturile și depunerile acumulate pe parcursul celor 90 de ani, pentru a oferi imaginea impozantă a cetății. În același timp, după realizarea unui caroiaj (de 5 x 5 m) să începem cercetarea de la turnul din colțul de vest, pe prima curtină a laturii de sud-vest, poarta de SV cu cele două turnuri și – la interior – pe aceeași porțiune.

Situația de la fața locului ne-a impus altă strategie. Am început de la poarta

⁶ Procopius din Caesarea, *De aedificiis*, IV, 7, 17, 18, în *Fontes Historiae Dacoromanae*, II, București, 1970, p. 471

⁷ *Idem*, IV, 1, 33 – 35, în *Fontes*, II, p. 461

⁸ *Idem*, II, 1 și urm., în *Fontes*, II.

de SV. În primul rând trebuia să curățăm intrarea și turnurile porții de dărâmături, depuneri și vegetația crescută din abundență. Să adăugăm că spațiul dintre cetate și sat s-a micșorat prin extinderea construcțiilor acestuia până foarte aproape; iar spațiul dintre acestea și cetate este ocupat de fiare vechi și diverse gunoaie. Promisiunile d-lui primar că-i va atenționa pe vecini să curețe zona au rămas... promisiuni.

Poarta de SV care, atât prin dimensiuni, cât și prin aspect, pare să fi fost *poarta principală a cetății*, cu o suprafață de circa 4,0 x 4,75 m, era blocată de pietre de talie și pietre mărunte căzute din ziduri (sau dărâmate intenționat, după cum aveam să aflăm de la localnici). Depunerile erau consistente pe înălțimi variind între 0,20 și 0,90 m. În turnuri, pe lângă dărâmături și depuneri, crescuseră oțetari cu rădăcini destul de viguroase; în turnul de sud al porții s-au tăiat doar oțetarii, nu am putut intra deoarece gospodarii din imediata vecinătate a cetății aruncaseră acolo gunoiul din Țărcurile de oi.

Sondajul pe care l-am făcut a însemnat realizarea unui carou (c.1) de 5,0 x 5,0 m în dreptul intrării – la interior – și a unei secțiuni (S.1 + S.1 vest) de-a lungul zidului spre colțul de vest, lată de 3 metri (pentru a cuprinde și șanțul Pârvan) pe o lungime de circa 9,0 metri.

Dărâmarea pietrelor din ziduri (naturală sau intenționată) a determinat și scurgerea emplectonului (pietre mărunte, cărămizi și mortar) care a umplut „șanțul Pârvan” și intrarea în turn; foarte mult din acesta s-a scurs spre poartă și în turnuri.

În c.1 ne-am adâncit circa 0,70 m. S-au surprins foarte bine straturile de depuneri și patul pavajului care se afla în fața – și în continuarea – pavajului de piatră de la intrare, păstrat încă pe jumătate, spre exterior. Ca material arheologic din c.1 s-au recuperat foarte multe fragmente ceramice romano-bizantine (gâturi, guri, toarte de amfore; o buză de castron vopsit, parte dintr-o cupă din pastă fină, un capac, o greutate nefinisată și o monedă – găsită la adâncimea de 0,47 m – de la Iustin II).

În S.1 – unde era foarte multă dărâmătură din zid și din emplecton -, printre pietre am găsit fragmente din statuia unui leu. Și aici s-au găsit numeroase fragmente ceramice romano-bizantine, mai multe capace, patru greutateți făcute din cărămizi, o lamă de cuțit din fier, un capac de broască de ușă din fier etc. Remarcăm, de asemenea, descoperirea a două monede: un *follis* de la Justin II (Antiohia, circa 570 p.Chr.) găsită la adâncimea de 0,60 m; cea de a doua de la Iustinian I (Constantinopol, 545 – 546), apărută la adâncimea de 0,70 m.

În S.1 ar fi trebuit ca după 2,70 m să fi întâlnit primul dintre zidurile descoperite de Pârvan, perpendiculare pe incintă; din cauza materialului folosit în construcție acesta nu s-a mai păstrat și s-a amestecat cu restul dărâmăturilor. Profilul de nord-est al secțiunii S.1 se prezintă astfel, de sus în jos: 10 cm – strat vegetal; 30 cm – strat de depunere; 12 cm – pământ bătorit; 9 cm – un strat de incendiu; 30 cm – dărâmături.

La 7,20 m, S.1 se oprește în cel de-al doilea „zid Pârvan”. Acesta se află la adâncimea de 0,35 – 0,40 m – față de nivelul actual de călcare, este realizat din șist verde și se păstrează pe o înălțime de 0,80 m. Fără a-l dezveli am trecut dincolo de zid, după 0,70 m, în S.1 vest. Aici ne-am adâncit până la 0,60 m și ne-am oprit pe un puternic nivel de incendiu, de pe care am recuperat numeroase fragmente de

amfore „cu coaste” (una întregibilă), câteva „cu striuri”, fragmente de la un ulcioraş, fragmente de opaiţe (între care o toartă triunghiulară decorată cu motivul pomului), lame de cuţit din fier, trei piese din bronz şi fier, foarte multe fragmente de *umeralia*, precum şi cereale carbonizate. Tot pe acest nivel găsim un *foliis* de la Justin II (Constantinopol, până în 575 p.Chr.).

Atât materialele arheologice – inclusiv descoperirile monetare -, cât şi izvoarele scrise (Procopius în primul rând) şi analogiile cu situaţia altor situri ne indică secolul VI ca moment al refacerii cetăţii. În ce fel se reflectă acest fapt în interiorul cetăţii doar cercetările viitoare vor putea aduce lămuriri.

Înainte de a încheia să menţionăm şi redescoperirea unor monumente. Astfel, lângă secţiunea S.1, în dreptul intrării în turnul de vest al porţii, se află o bază de coloană (?), fragmentară, transformată în coş de râşniţă, având în centru un orificiu pătrat cu latura de 10 cm, înconjurat de baza circulară a cărei rază este de 22 cm. Între dărâmăturile de la poarta de NV se află o inscripţie votivă fragmentară, datată în sec. II p. Chr., dedicată lui *IOM şi Iuno Regina*⁹; Emilia Doruţiu-Boilă a inclus inscripţia în volumul *ISM*, V, dar la coloaţie, a specificat „cetatea Histria”, inv. 42. O a doua inscripţie, funerară¹⁰, despre care Emilia Doruţiu-Boilă spune că nu a văzut-o în timpul periegezei din anul 1976, se află la poarta de SV, alunecată împreună cu emplectonul turnului, din placajul în care a găsit-o şi lăsat-o Pârvan¹¹.

Pe cuprinsul cetăţii, ca şi în dărâmăturile de la porţi şi din turnuri se află numeroase pietre care vor trebui verificate şi, împreună cu cele găsite deja, aduse şi înregistrate la Muzeu.

Sperăm ca în anii următori să putem pune în practică proiectul de cercetare al cetăţii şi să reuşim introducerea ei în circuitul turistic.

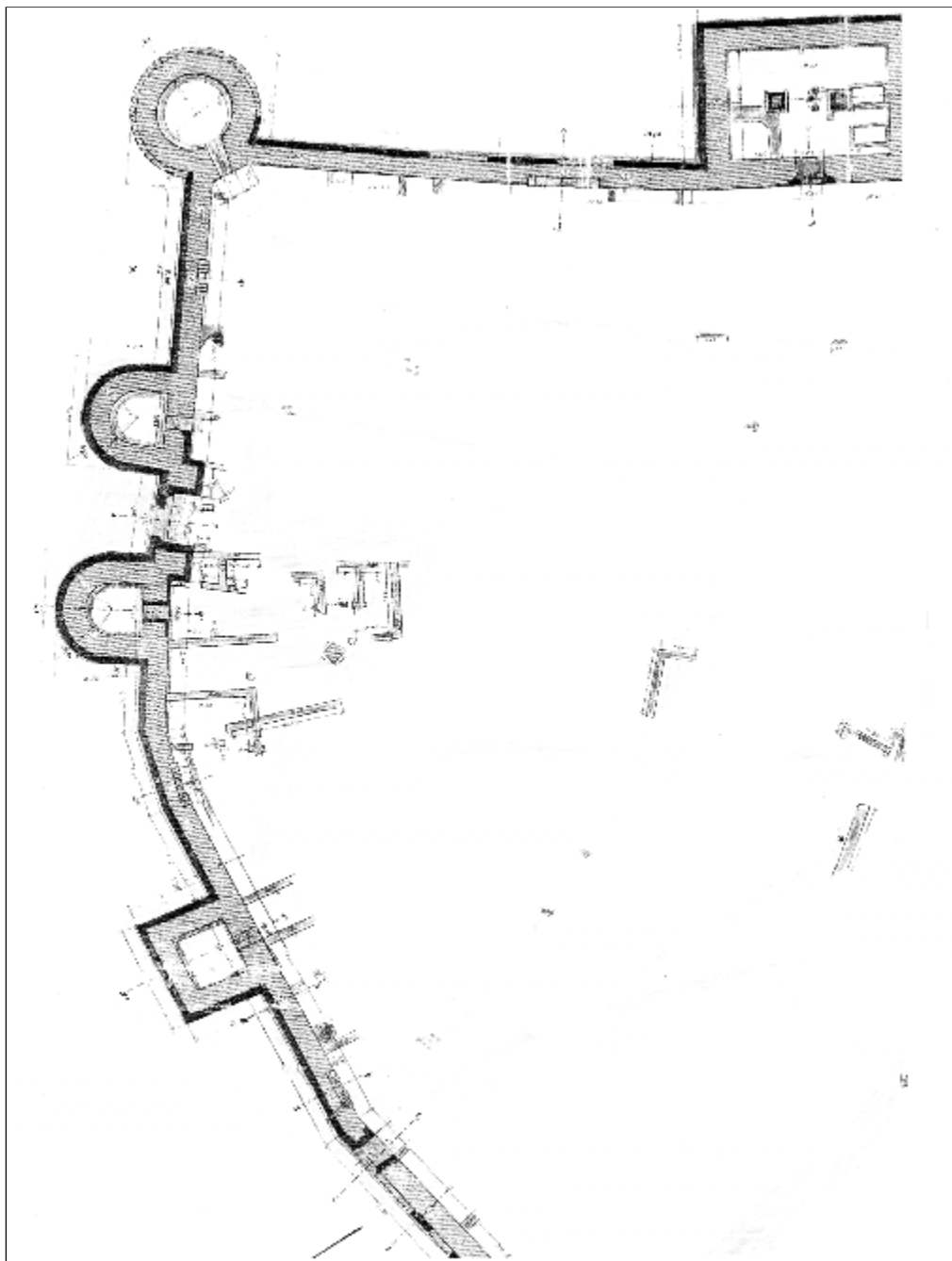
⁹ V. Pârvan, *Ulmelum* II/2, p. 340 – 342, nr. 6; Em. Doruţiu Boilă, *ISM*, V, p. 89, nr. 45 (cu bibliografia anterioară)

¹⁰ *ISM*, V, p. 97 – 98, nr. 72

¹¹ *Ulmelum*, I, p. 555 – 558, n

Pl. I - Vedere aeriană a ruinelor
(după I. Miclea, R. Florescu, *Strămoșii*, II, București, 1980)

Pl. II - Poarta de SV, turnul de colț de V și turnul mare de pe latura de SE
(după V.Pârvan, *Cetatea Ulmetum*, III)

1

2

3

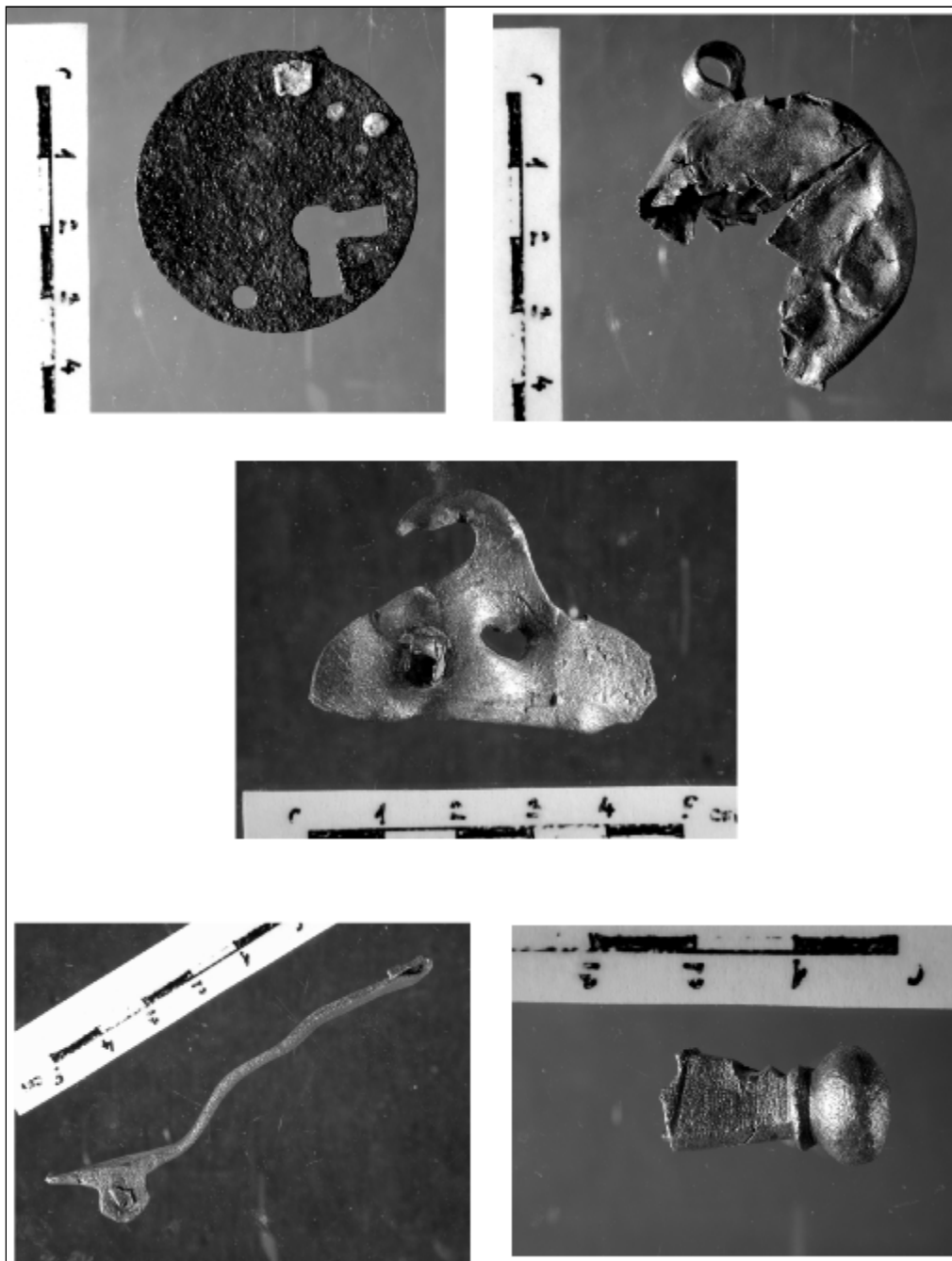
Pl. III - Ulmetum 2004:

1 – Poarta de SV, vedere dinspre exterior; 2 – Vedere dinspre interior;

**3 – Detalii ale c.1 săpat în fața porții
(în imaginile 1 și 2 se distinge urma depunerilor)**

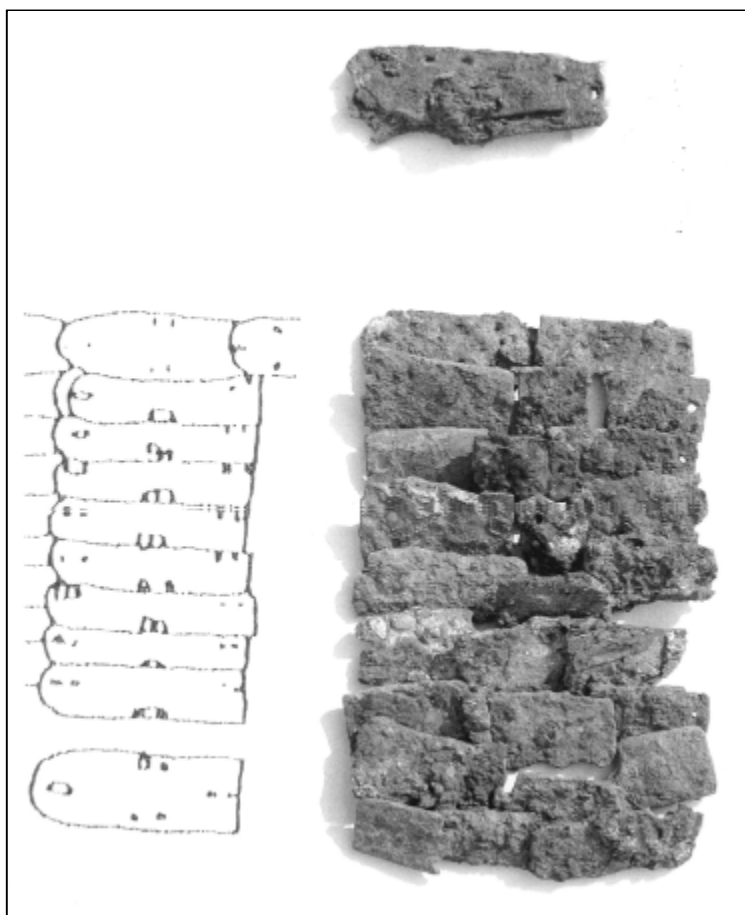

Pl. IV - 1 - Turnul de vest al porții de SV (după *Ulmelum* II/1, pl. XVI/1);
2 – Același turn în 2004

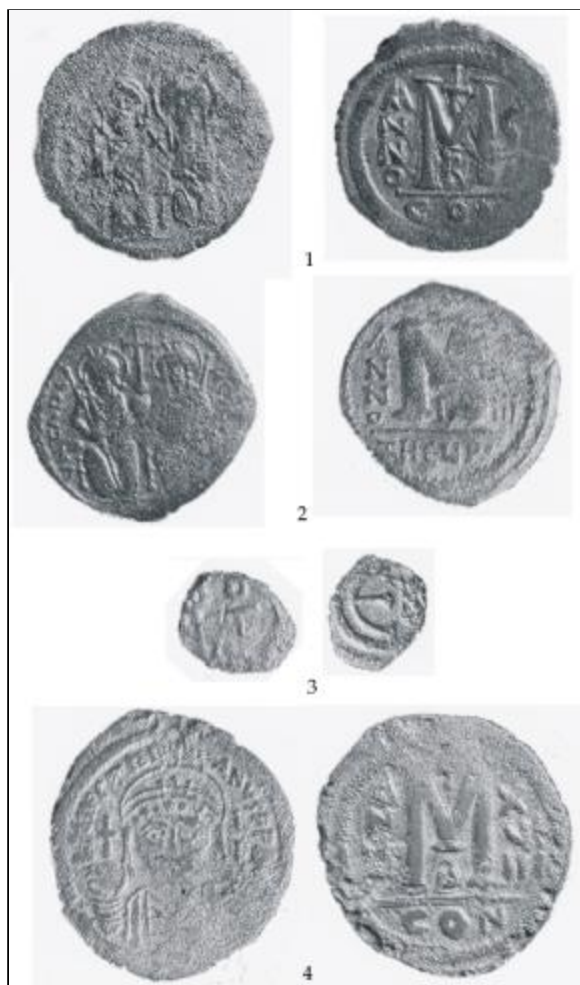
Pl. V - Ulmetum 2004:

- 1 – Capac de broască de uşă, fier; 2 – clopoţel, bronz;
3 – aplică, bronz; 4-5 – fragmente de fibule, bronz

Pl. VI - Ulmetum 2004:

1- fragment din statuia unui leu; 2 – fragmente de *umeralia*, fier, înainte de restaurare

Pl. VII - Ulmetum 2004 – monedele descoperite în c.1 și S.1, S.1 vest:
1 – Justin II (Constantinopol, până în 575); 2 – Justin II (Antiohia, cca. 570);
3 – Justin II; 4 – Justinian I (Constantinopol, 545-546)

ULMETUM 2004 – 90 YEARS LATER

Abstract

From 1911 to 1914, Vasile Pârvan performed archaeological excavations at Ulmetum. The walls and the towers of the fort were uncovered and dated to belong to the reconstruction period undergone during Emperor Justinian's reign. The research carried out by Vasile Pârvan brought to light a wealth of epigraphic material.

Following are the reasons for which Vasile Pârvasn chose to excavate on this site, the same reasons which determined a group of archaeologists from the National Museum for History and Archaeology to continue the reasearch from where it was left 90 years earlier: Ulmetum is an important, fortified *vicus*, situated within the boundaries controlled by Capidava, at crossroads of the routes linking the seaside cities, the Danube ones and those situated at the centre of the province.